

УДК: 930.1:316.4.063.7(477)«1920/1923»

DOI: 10.26661/swfh-2019-52-018

Репресії проти політичної опозиції в УСРР у 1920–1925 рр. у сучасному вітчизняному історіографічному дискурсі

О. А. Довбня

olga.dov.2003@ukr.net

Ключові слова: монопартійна політична система, більшовики, внутрішньопартійна опозиція, боротьбисти, борбисти, укапісти, есери, меншовики, анархісти, єврейські політичні організації.

Проаналізовано праці сучасних вітчизняних істориків, в яких висвітлюються причини, етапи, форми, види, специфіка та наслідки репресивної політики більшовиків щодо членів та керівництва опозиційних партій і течій в Україні в 1920–1925 рр. Спираючись на науковий доробок, показано, що репресії проти політичних опонентів в УСРР були інспіровані та здійснювалися під пильним контролем Політбюро ЦК РКП(б) та ЦК КП(б) У. При цьому більшовики, активно використовуючи органи ЧК-ГПУ-ОГПУ та судову гілку влади, а також залучаючи колишнє керівництво партій ліво-радикального спрямування до формування апарату влади в УСРР, змогли за відносно короткий термін встановити монопартійну політичну систему.

Repression Against the Political Opposition in the Ukrainian SSR (1920–1925) in Modern Historiographical Discourses

O. Dovbnia

Key words: mono-party political system, Bolsheviks, inner-party opposition, Borotbists, Borbists, Ukapiists, Socialists Revolutionaries, Mensheviks, Anarchists, Jewish political organizations.

This article analyses the main contributions of modern domestic historiography to the study of the repressive policy of the Bolshevik Party against the leadership and members of oppositional parties and currents in the Ukrainian Socialist Soviet Republic in the years 1920–1925. The focus is on basic opinions and conclusions of scholars concerning the specificities of the repressive measures of the Bolshevik Party against the political opposition in Ukraine during the formation of the mono-party political system and an outline on the prospects for further studies of the topic. The proposed article is based on fundamental principles of historical research such as scientific objectivity and historicism. The historiographical analysis is based on the problem-thematic approach. The source base includes monographs, dissertations, scientific articles, materials of the conferences and the scientific and documentary book series «Rehabilitated by History». The scholarly contribution of this article is in the creation of an integral picture of the repressive policy of the Bolshevik Party against the members of oppositional parties and currents in the Ukrainian SSR in this period. It is established that the domestic historians have paid the greatest attention to clarification of the causes, forms, types, stages, consequences and regional specifics of the repressive measures against the political opposition. The research of Ukrainian historians, who specialize on these issues, shows that repression of the Bolshevik Party against the leadership and members of oppositional parties and currents in this period have focused on liquidation of the multi-party system in the Ukrainian SSR, demonstrating how the Soviet Union established a political monopoly over state power in the territory of the republics of the former Russian Empire.

Проблема монополізації влади більшовицькою партією в Україні перебуває у центрі уваги вітчизняних науковців. Задля з'ясування здобутків та окреслення перспектив її подальшого опрацювання необхідно упорядкувати наявний науковий

доробок. У сучасній вітчизняній історичній науці відсутні праці, в яких репресії проти політичної опозиції у період становлення монопартійної політичної системи в радянській Україні є предметом історіографічного аналізу, що й зумовлює на-

укову новизну запропонованої статті. Разом з тим слід зазначити, що історіографічний огляд літератури, в якій висвітлюються окремі аспекти цієї проблеми, зроблений в кваліфікаційній роботі С. Зборець [1, с. 77–119, 151–169], історіографічних розділах кваліфікаційних робіт К. Познанської [2], Ю. Дірявки [3], І. Ніколаєва [4], О. Будякова [5], а також у вступних частинах монографій І. Ніколаєва [6], Р. Ветрова й К. Познанської [7]. У зв'язку з тим, що застосування репресивних заходів щодо керівництва та членів опозиційних партій та течій в Україні в 1920–1925 рр. істориками висвітлюється дотично до теми розвідок, метою статті є систематизація та комплексний аналіз сучасної вітчизняної історичної літератури, в якій розглядається ця проблема.

Хронологічні рамки дослідження мають два параметри: 1) конкретно-історичний – 1920–1925 рр. Саме у цей період відбулася монополізація влади більшовицькою партією шляхом усунення з політичної арени конкурентів в особі інших партій та течій; 2) історіографічний, який стосується історичної літератури, що вийшла друком упродовж 2000–2018 рр.

Публікація є продовженням висвітлення автором проблематики, пов'язаної з репресивною політикою компартійно-радянського режиму щодо різних категорій населення України, у контексті розвитку сучасної вітчизняної історичної науки. Стаття виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми: «Соціум УСРР-УРСР в умовах державного терору радянської доби 1917–1950-х рр. (державний реєстраційний номер – 0114U 007377)», що включена до тематичного плану Інституту історії України НАН України.

Історіографічний аналіз більшості наявних наукових праць, в яких розглядається репресивна політика більшовиків проти політичної опозиції в Україні в окреслений період, здійснимо на основі проблемно-тематичного підходу. Розпочнемо аналіз з праць, в яких висвітлюються репресивні методи становлення монопартійної політичної системи в радянській Україні. При цьому основну увагу приділимо проблематиці досліджень та поглядам науковців на причини, етапи, форми, види, особливості та наслідки репресій більшовиків проти політичних опонентів в УСРР в окреслений період. Так, у монографії В. Ченцова, яка стала основою докторської дисертації, а окремі положення увійшли до п'ятого розділу «Державний терор в добу непу» колективної монографії «Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси» (Київ, 2002)¹, досліджуються етапи

та особливості репресивної політики в Україні у 1920-ті рр., а про репресивні методи становлення монополії більшовиків на владу йдеться у п'ятому розділові [8, с. 291–385]. Зокрема, автор відзначає, що розгром більшовиками політичних партій соціалістичної та комуністичної орієнтації відбувся у період непу, а внутрішньопартійної опозиції – після її згорання. Щодо форм і видів репресивних заходів, то дослідник зазначає, що до 1924 р. більшовики розправлялися з членами конкуруючих партій за допомогою адміністративних заходів (звільнення з роботи, відрахування з навчальних закладів тощо), арештів, обшуків, ув'язнень, депортацій, відкритих організованих судових процесів, а після 1924 р. – позасудових репресій. Застосування каральних заходів проти внутрішньопартійної опозиції, на думку В. Ченцова, розпочалося наприкінці 1920-х рр. і було детерміновано встановленням режиму особистої влади Й. Сталіна. При цьому історик акцентує, що прибічникам так званого «лівого» або «правого ухилів» інкримінували зв'язок із зарубіжними антирадянськими центрами, контрреволюційну діяльність, а опозиціонерам у КП(б)У – сепаратистські тенденції, націонал-шовінізм. Стосовно наслідків застосування репресивних заходів, то, висновує В. Ченцов, з одного боку, вони призвели до того, що до середини 1920-х рр. у правлячій партії не залишилося політичних конкурентів, а з іншого – дозволили утвердитись практиці поширення політичного терору на соратників по партії.

Тенденції впровадження в життя більшовиками політики монодиктату висвітлюються в кваліфікаційній роботі Я. Остапенко [9, с. 94–117, 126–157, 170–201]. Зокрема, дослідниця виокремлює три етапи винищення більшовиками опозиційних партій в Україні: кінець 1919 р. – початок 1920 р.; 1922–1923 рр.; середина 1924 р. – кінець 1925 р. При цьому вона обстоює думку, що на першому етапові за допомогою поєднання ідейних методів впливу та репресій більшовики ліквідували УКП (боротьбистів) та УПЛСР (борбистів), на другому – загальноросійські партії есерів та меншовиків, а на третьому – УКП (укапистів). Водночас історик акцентує, що ідейні методи впливу застосовувались проти «лівої» частини цих партій, а репресії

є другим виданням, близьким за змістовним наповненням до першого, що вийшло з друку в 2000 р. Тому, спираючись на історико-хронологічний підхід, аналіз цієї групи праць ми розпочали саме з монографії В. Ченцова. Див.: Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки: монографія / В. В. Ченцов. – Тернопіль: Збруч, 2000. – 482 с.; Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси / Д. В. Архирейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін.; відповід. ред. В. А. Смолій. – К.: Наук, думка, 2002. – 952 с.

1 Зазначена у списку літератури монографія В. Ченцова

– проти «правої». Цікавим, на думку Я. Остапенко, є той факт, що боротьбистів і борбистів, які опиралися так званій самоліквідації, органи ЧК репресували не як членів ворожих партій, а як учасників селянського повстанського руху.

Натомість у дослідженні С. Білошицького йдеться не тільки про форми й методи боротьби більшовиків із політичною опозицією на різних етапах становлення монопартійної системи влади в Україні, але й розкривається механізм фабрикації кримінальних справ проти них за політичними мотивами й специфіка проведення відкритих судових процесів [10, с. 78–157]. Так, автор відзначає, що в 1918–1920 рр. основними видами та формами репресій проти політичних опонентів були масові розстріли, арешти, ув'язнення у концтабори, взяття заручників, депортації, а з початку 1920-х рр. – публічні судові процеси над лідерами конкуруючих партій (березень 1920 р. – процес по справі меншовиків, травень 1921 р. – українських есерів, червень – серпень 1922 р. – московський процес над членами загальноросійської партії есерів; лютий 1923 р. – над членами УКП) та звільнення з роботи рядових членів. При цьому дослідник акцентує, що на судові процеси органи держбезпеки ретельно добирали підсудних, свідків, а професійні судді та прокурори замінювалися на партфункціонерів РКП(б)-КП(б)У. Щодо звільнень, то, як відзначає С. Білошицький, широкого розмаху ця форма репресій набула в 1920–1923 рр. унаслідок так званих чисток підприємств, установ, організацій. При цьому цій формі репресій підлягали навіть ті особи, які в перспективі могли перейти в опозицію до курсу Політбюро ЦК РКП(б) та ЦК КП(б)У.

Стосовно наукового доробку Р. Ветрова, то історик, як і Я. Остапенко, виділяє три етапи ліквідації багатопартійної системи в Україні більшовиками, висвітлюючи методи монополізації влади на кожному з них [11, с. 176–211; 12, с. 100–290]. Окрім цього, автор виокремлює два напрями цього процесу: 1) ліквідація націонал-комуністичних і прокомуністичних партій (УКП (боротьбистів), УПЛСР (борбистів), УКП, КомБунд); 2) ліквідація соціалістичних партій (РСДРП, ПСР, УПСР). При цьому дослідник відзначає, що саме керівників і членів соціалістичних партій більшовики вважали головними ворогами революції, тому вели з ними запеклу боротьбу, з повним знищенням включно.

М. Фролов², досліджуючи формування й ста-

новлення політичної системи радянської України в 1920–1930-ті рр., розглядає особливості утвердження однопартійної диктатури [13, с. 163–200]. Історик обстоює думку, що керівництво РКП(б) на чолі з В. Леніним експортувало в Україну модель радянської влади, яка вже була відпрацьована у центральній частині Росії в 1918–1919 рр., але процес утвердження однопартійної системи в Україні в 1920–1925 рр. суттєво відрізнявся від аналогічного процесу в РСФРР. Як відзначає автор, по-перше, він відбувався в умовах, коли однопартійна диктатура в РСФРР завершувала своє формування; по-друге, в Україні більшовицький режим насаджувався як окупаційний, тому партійно-радянські структури цього режиму боролись з ідеологією та державними структурами існуючої Української держави; по-третє, керівництво більшовиків змушене було враховувати політичну, ментальну, мовну та культурну специфіку України, тому застосування багатьох відпрацьованих технологій нищення політичних партій-опонентів в УСРР було неможливим. Тому, відзначає автор, більшовики задля встановлення однопартійної диктатури змушені були не тільки застосувати всі засоби тоталітарної держави (цькування в засобах друку, репресії, провокації, дезінформація населення), а й залучати колишнє керівництво та членів партій ліворадикального спрямування до формування партійно-радянського, профспілкового, чекістського апаратів УСРР. Звертає увагу М. Фролов і на те, що процес формування монопартійної політичної системи в радянській Україні було практично завершено на початку 1921 р., але репресії проти меншовиків, есерів, анархістів, боротьбистів, борбистів, українських соціал-демократів, укапістів продовжувались до кінця 1920-х рр., тобто навіть тоді, коли їх партійні осередки припинили будь-яку діяльність, а масова фізична розправа над керівниками і колишніми членами опозиційних партій і течій відбулася в період великого терору.

Предметом дослідницької уваги І. Ніколаєва є історико-правові аспекти ліквідації більшовиками політичної опозиції в Україні [6³]. Зокрема,

3 Проаналізована праця стала основою докторської дисертації, а окремі її положення увійшли до тринадцятого розділу «Доля небільшовицьких партій і громадських об'єднань» другого тому колективної монографії «Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928)» (Київ, 2015). Див.: Ніколаєв І. Є. Ліквідація небільшовицьких партій та громадських об'єднань УСРР в 1920-х рр.: історико-правовий аспект: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / І. Є. Ніколаєв. – Чернівці, 2014. – 30 с.; Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928): колективна монографія / Відп. ред. С. Кульчицький. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2015. – Т. 2. – 599 с.

2 Монографія стала основою докторської дисертації історика. Див.: Фролов М. О. Політична система радянської України 1920–1930-х рр.: особливості та механізми формування і функціонування: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / М. О. Фролов. – Запоріжжя, 2011. – 480 с.

історик стверджує, що задля встановлення моно-партійної політичної системи в Україні більшовики активно використовували не тільки органи ЧК-ГПУ-ОГПУ, але й судову гілку влади. Що стосується органів держбезпеки, то автор відзначає, що вони стали головним знаряддям більшовиків у боротьбі за владу, їм була надана можливість використовувати увесь арсенал засобів, але вони надавали перевагу репресивним методам, а однією з форм оперативної діяльності була агентурна робота, спрямована на дезорганізацію та внутрішньопартійну конфронтацію. Судову гілку, на думку І. Ніколаєва, більшовики використовували з метою забезпечення правового характеру каральним заходам проти політичних опонентів, а також із пропагандистськими цілями.

С. Кульчицький, спираючись на багаторічні дослідження природи компартійно-радянського режиму в СРСР, висвітлює процес ліквідації більшовиками політичних партій в УСРР [14, с. 145–151]. Історик акцентує, що ліквідація політичних партій комуністичного спрямування відбулася шляхом їх поглинання, а проти некомуністичних була розгорнута широкомасштабна репресивна кампанія. Як зазначає дослідник, в Україні вона розпочалася під час виборчої кампанії в ради навесні 1920 р. й тривала до 1923 р., а основними каральними заходами були арешти, відкриті судові процеси, депортації.

Зі свого боку, Р. Подкур основну увагу приділив висвітленню взаємодії ГПУ, партійних та радянських органів у ліквідації опозиційних політичних партій та громадських організацій в УСРР у 1920-х рр. [15]. Автор висновок, що боротьба з опонентами більшовиків засвідчила устремління компартійного керівництва не лише впровадити диктатуру, а й ефективно впливати через терор на суспільство.

Еволюція форм і методів боротьби більшовиків з політичною опозицією є предметом дослідницької уваги Н. Кузьмінець [16]. Але зупинятися на цій розвідці немає потреби, тому що викладений матеріал, включаючи висновки, значною мірою запозичений.

У статті В. Адамовського досліджується позасудова форма репресій проти політичної опозиції у вигляді депортації [17]. Історик відзначає, що її застосовували переважно до рядових членів меншовицьких, есерівських, сіоністських організацій, укапістів. Окрім цього, автор, спираючись на статистичні дані, що зберігаються у фондах відомчих архівів управлінь СБУ в Дніпропетровській, Харківській та Донецькій областях, акцентує, що тільки 15-18% від загальної кількості кримінальних

справ, порушених проти членів різних політичних партій, доходили до судового розгляду, переважна ж більшість заарештованих опонентів більшовиків у позасудовому порядку висилалась за межі УСРР.

У низці праць вітчизняних істориків розглядається застосування каральних заходів щодо членів окремих опозиційних партій та течій. Зокрема, специфіка репресивної політики більшовиків щодо укапістів характеризується у статті В. Пушкіна й В. Ченцова [18], а також у кваліфікаційній роботі Ю. Дірявки [3]. Так, В. Пушкін і В. Ченцов у контексті розгляду відносин між більшовиками й укапістами висвітлюють застосовані щодо них репресії. При цьому історики акцентують, що УКП залишилася фактично єдиною офіційно діючою опозиційною партією, що перетворилася на легальний центр усіх так званих антирадянських елементів, тому її ліквідація була неминухою. Початок широкомасштабних репресій проти укапістів, на їх думку, був детермінований розгортанням українізації, внаслідок якої УКП вийшла з-під контролю КП(б)У. Щодо форм і видів репресій, то, як зазначають дослідники, органи ГПУ використовували ті, що вже були раніше апробовані на членах інших політичних партій: звільнення з роботи, арешти, депортації, судові процеси.

Зі свого боку, Ю. Дірявка, аналізуючи історію УКП, акцентує, що застосування більшовиками надзвичайних заходів щодо її членів у вигляді арештів та депортацій активістів розпочалося з другої половини 1924 р. й було детерміноване посиленням впливу цієї партії на населення. Водночас історик обстоює думку, що репресії не досягали кінцевої мети, викликавши небажаний для влади громадський резонанс, тому більшовики вирішили справу ліквідації УКП за допомогою Комінтерну, який 24 грудня 1924 р. ухвалив рішення про її розпуск.

Репресивні дії більшовиків проти есерів та меншовиків висвітлюються К. Познанською, як одноосібно [2], так і в співавторстві з Р. Ветровим [7], а також Д. Архірейським і В. Ченцовим [19]. Колективна монографія «Примусове знищення більшовиками партійно-політичної опозиції есерів та меншовиків в Україні 1920–1924 рр.» (Дніпродзержинськ, 2013) є близькою за змістовним наповненням до кваліфікаційної роботи К. Познанської, тому аналізувати окремо її немає потреби. Щодо кандидатської дисертації дослідниці, то, розкриваючи методи ліквідації більшовиками меншовицьких та есерівських організацій в Україні, автор зазначає, що основними були масові систематичні репресії (арешти, ув'язнення у

концтабори, депортації), які розпочалися навесні 1921 р. й тривали до 1924 рр., а особливу роль у становленні монопартійної системи влади відіграли органи держбезпеки. Окрім цього, К. Познанська звертає увагу, що органи ВУЧК-ГПУ не тільки широко використовували «сексотів» і частини особового призначення, але й створювали певні умови, за яких в середині організацій меншовиків та есерів виникали розколи на так званих лівих і правих, при цьому перших підтримували й залучали до лав КП(б)У, а других – знищували.

Зі свого боку, Д. Архирейський і В. Ченцов обстоюють думку, що спочатку боротьба більшовиків із членами соціалістичних партій не була такою жорсткою, як з іншими політичними опонентами, але згодом репресії посилювалися, а їх форми й види зазнали суттєвих змін. Також вони акцентують, що протистояння більшовиків і соціалістів у період непу не було класичною політичною боротьбою між конкуруючими партіями за вплив на населення, а фактично це була розправа з членами тих партій, що не підтримували ідеологію й практику більшовиків, інспірована Політбюро ЦК РКП(б) і КП(б)У.

Репресивні заходи проти меншовиків, які призвели до їх остаточної ліквідації розглядає Р. Ветров [20]. Історик відзначає, що сплески репресій відбулися у березні 1920 р., березні 1921 р., на початку 1922 р., а влітку 1923 р. більшовики узяли курс на остаточну ліквідацію меншовицьких організацій в УСРР й за рік з цією партією було покінчено.

Певну історіографічну цінність у дослідженні специфіки репресій проти керівництва УПСР мають одноосібні розвідки Т. Осташко [21; 22] та науково-документальне видання «Вирок Українській революції: “Справа ЦК УПСР”» (Київ, 2013), опубліковане нею в співавторстві з С. Кокінім [23]. Так, предметом дослідницької уваги Т. Осташко став механізм відпрацювання радянськими каральними органами репресивної політики щодо діячів українського національно-визвольного руху, які належали до партії УПСР. Зокрема, нею висвітлюються мотиви фабрикації у 1920–1921 рр. кримінальної справи проти Всеволода Голубовича та його однопартійців. На її думку, «Справа ЦК УПСР» і суд над так званими учасниками організації «Центру дій» були лише розминкою перед масовими репресіями, які розпочалися з процесів «Спілки визволення України» та «Українського національного центру» й тривали до кінця великого терору.

Що стосується науково-документального видання, то опубліковані матеріали з фондів Галузе-

вого державного архіву СБУ не тільки є вагомим внеском у розширення джерельної бази досліджень репресивної політики більшовиків щодо діячів Української держави, але й дозволяють відтворити механізм фабрикації більшовиками кримінальних справ за політичними мотивами.

Стратегію й тактику дій державних каральних органів проти анархістів у радянській Україні в 1921–1924 рр. розглядає В. Савченко, обстоюючи думку, що, незважаючи на масові репресії, які тривали з зими 1920 р. до весни 1921 р., анархісти продовжували свою напівлегальну діяльність, а повний їх розгром відбувся лише в період так званого «великого перелому» [24].

Не оминули своєю увагою вітчизняні науковці й репресивну політику більшовиків щодо єврейських політичних організацій у 1920-ті рр. Так, Р. Подкур аналізує взаємодію органів ГПУ з партійно-державними установами стосовно їх ліквідації [25; 26]. При цьому автор обстоює думку, що репресії були інспіровані та здійснювалися під пильним контролем Політбюро ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У, а працівники ГПУ не тільки ретельно виконували усі вказівки, але й діяли в тісній співпраці з партійними, комсомольськими та державними органами та установами.

У центрі уваги вітчизняних науковців перебуває також регіональний аспект репресій проти політичної опозиції у період становлення монопартійної політичної системи в Україні. Зокрема, М. Шитюк, аналізуючи специфіку репресивної політики компартійно-радянського режиму в 1920–1950-ті рр. на матеріалах Півдня України⁴, висвітлює застосування більшовиками каральних заходів щодо членів опозиційних партій та течій [27, с. 193–220]. Історик встановив, що органи держбезпеки репресували в регіоні практично всіх осіб, які належали до різних опозиційних партій або течій. При цьому автор відзначає, що найбільш активно вони боролися з колишніми боротьбистами.

Зі свого боку, О. Будяков, висвітлюючи процес ліквідації більшовицькою партією альтернативних політичних сил на Півдні України, розглядає й репресивні засоби встановлення монопартійності [28⁵]. Дослідник висновок, що за допомогою дезорганізації опозиційного середовища та каральних заходів, які набули тотального характеру в 1922–1923 рр., більшовики наприкінці 1923 р. – на початку 1924 р. знищили організа-

⁴ Географічні рамки дослідження – територія сучасних Миколаївської, Херсонської та Одеської областей.

⁵ Географічні рамки дослідження – територія сучасних Миколаївської, Херсонської та Одеської областей.

ційні структури альтернативних партій на Півдні України.

У деяких публікаціях йдеться про ліквідацію політичної опозиції в окремих регіонах Південної України в окреслений період. Так, О. Гонтар і В. Савченко розповідають про цей процес на Одещині [29, с. 42–49], а І. Ніколаєв – на Миколаївщині [30]. Зі свого боку, О. Тригуб висвітлює причини, форми, методи та наслідки боротьби більшовиків з єврейськими політичними партіями на Миколаївщині [31].

Ліквідацію опозиційних партій на Дніпропетровщині висвітлюють Р. Терещенко, В. Іваненко, А. Голуб [32; 33]. При цьому Р. Терещенко та В. Іваненко висвітлюють форми та методи боротьби більшовиків з членами небільшовистських партій (меншовиків, есерів, укапістів) у період становлення монопартійної політичної системи, а В. Іваненко та А. Голуб – з членами меншовицьких організацій на Катеринославщині.

Процес ліквідації небільшовицьких політичних партій на Полтавщині в першій половині 1920-х років розглядають Л. Бабенко та С. Ляхівненко [34]. При цьому історики висвітлюють реалізацію оперативних заходів органами ВУЧК-ГПУ (розкол, дискредитація, звинувачення у контрреволюції, арешт, адміністративне вислання, тюремне ув'язнення), за допомогою яких були

усунені з політичної арени конкуренти більшовиків, й відзначають, що з ліквідацією організаційних структур цих партій репресії не припинилися. Зокрема, у 1926–1929 рр. репресували колишніх опозиціонерів, які ще залишалися на волі.

Отже, спираючись на науковий доробок вітчизняних дослідників з цієї проблеми, можна зробити висновок, що репресії проти політичних опонентів в УСРР були інспіровані та здійснювалися під пильним контролем Політбюро ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У. При цьому більшовики, активно використовуючи органи ЧК-ГПУ-ОГПУ та судову гілку влади, а також залучаючи колишнє керівництво партій ліворадикального спрямування до формування апарату влади в УСРР, змогли за відносно короткий термін встановити монопартійну політичну систему. Історіографічний аналіз стану розробки проблеми показав, що на сьогодні історики висвітлили причини, етапи, форми, види та наслідки репресій, а також розпочали дослідження їх специфіки в окремих регіонах України. Останній аспект проблеми має перспективи на подальше опрацювання із залученням документів з фондів відомчих архівів управлінь СБУ в областях. Водночас варто зазначити, що трапляються випадки, коли дослідження не тільки містять елементи компіляції, але є відвертим плагіатом.

Джерела та література

- Зборець С. В. Ліквідація багатопартійності в Україні (1920–1925 рр.): історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.06 / С. В. Зборець. – Дніпродзержинськ, 2006. – 207 с.
- Познанська К. В. Ліквідація більшовиками есерівської та меншовицької партійно-політичної опозиції в Україні (кінець 1919–1924 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / К. В. Познанська. – Дніпродзержинськ, 2007. – 215 с.
- Дірявка Ю. П. Українська комуністична партія (укапістів): утворення, діяльність та ліквідація (1920–1925 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю. П. Дірявка. – Дніпродзержинськ, 2008. – 218 с.
- Ніколаєв І. Є. Ліквідація небільшовицьких партій та громадських об'єднань УСРР в 1920 х рр.: історико-правовий аспект: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / І. Є. Ніколаєв. – Чернівці, 2014. – 30 с.
- Будяков О. В. Встановлення монопартійної системи на Півдні УСРР в 1920 х рр.: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / О. В. Будяков. – Миколаїв, 2015. – 242 с.
- Ніколаєв І. Комуністичне єдиновладдя в УСРР у 1920 х рр.: історико-правовий аспект: монографія / І. Ніколаєв. – Миколаїв: Швець, 2013. – 437 с.
- Ветров Р. І. Примусове знищення більшовиками партійно-політичної опозиції есерів та меншовиків в Україні 1920–1924 рр.: монографія / Р. І. Ветров, К. В. Познанська. – Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2013. – 175 с.
- Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20 ті роки: монографія. Вид. 2-ге. / В. В. Ченцов. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2010. – 479 с.
- Остапенко Я. М. Ліквідація більшовиками опозиційних політичних партій в Україні (1920–1925 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Я. М. Остапенко. – Дніпродзержинськ, 2000. – 221 с.
- Білошицький С. В. Формування монопартійної системи в Україні: передумови, форми і методи (1917 – перша половина 20 х рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / С. В. Білошицький. – Київ, 2001. – 344 с.
- Ветров Р. І. Політичні партії України в першій чверті XX століття (1900–1925 рр.) / Р. І. Ветров, С. П. Донченко. – Дніпропетровськ-Дніпродзержинськ: Поліграфіст, 2001. – 245 с.
- Ветров Р. І. Ліквідація багатопартійності в Україні (1920–1925 рр.) / Р. І. Ветров. – Дніпродзержинськ, 2007. – 344 с.
- Фролов М. О. Політична система та номенклатурна еліта радянської України 1920 х – 1930 х рр.: особливості та механізми формування і функціонування: монографія / М. О. Фролов. – Запоріжжя: КПУ, 2011. – 828 с.

14. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. – Київ: Темпора, 2013. – Кн. 2. – 628 с.
15. Подкур Р. Ліквідація органами держбезпеки УСРР опозиційних громадсько-політичних організацій у 1920 х рр. / Р. Подкур // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – 2015. – Вип. 23. – С. 116–137.
16. Кузьмінець Н. Утвердження монополії більшовицької партії на владу в Україні на початку 1920 х рр. / Н. Кузьмінець // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – 2018. – Вип. XXVI. – С. 48–54.
17. Адамовський В. Депортація як форма боротьби з непролетарськими громадсько-політичними організаціями у 1920 х рр. / В. Адамовський // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2008. – Вип. 35. – С. 51–66.
18. Пушкін В. Ю. Шляхом тоталітаризму. З історії взаємин радянської влади та УКП в 20 ті роки / В. Ю. Пушкін, В. В. Ченцов // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – 2001. – Вип. 19. – С. 162–173.
19. Архірейський Д. Більшовики проти соціалістичних партій: репресивні аспекти політичної боротьби 1920 х рр. / Д. Архірейський, В. Ченцов // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2003. – № 1. – С. 19–49.
20. Ветров Р. І. До питання про остаточну ліквідацію меншовиків в Україні у 1920–1924 рр. / Р. І. Ветров // Інтелегенція і влада. – 2007. – Вип. 9. – С. 101–111.
21. Осташко Т. Всеволод Голубович: портрет на політичному тлі / Т. Осташко // Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 років / Голов. ред. В. Ф. Верстюк. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2011. – Вип. 6. – С. 45–74.
22. Осташко Т. Радянська репресивна політика щодо діячів українського національно-визвольного руху 1920–1922 роках / Т. Осташко // Студії з історії української революції 1917–1921 років: 36. наук. пр. на пошану д-ра іст. наук, проф. Р. Я. Пирога з нагоди 70-річчя з дня народження та 40-річчя наук.-пед. діяльн. / Голова редкол. В. Верстюк. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – С. 357–382.
23. Вирок Українській революції: «Справа ЦК УПСР» / упоряд. Т. Осташко, С. Кокін; [наук. ред. Р. Пиріг]. – Київ: Темпора, 2013. – 686 с.
24. Савченко В. Репресії проти анархістів в УСРР у 1921–1924 рр. / В. Савченко // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2014. – № 2 (43). – С. 176–197.
25. Подкур Р. Ю. Співробітництво партійно-радянських органів з ВЧК-ГПУ в ліквідації єврейських політичних організацій у 20 х рр. XX ст. / Р. Подкур // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – 2003. – Вип. 22–23. – С. 317–343.
26. Подкур Р. Ю. Діяльність ВЧК-ГПУ у ліквідації сіоністських організацій в середині 20 х рр. XX ст. / Р. Подкур // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – 2004. – Т. 13. – С. 195–213.
27. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення півдня України в 20–50 ті роки XX століття / М. М. Шитюк. – К.: Тетра, 2000. – 534 с.
28. Будяков О. В. Встановлення монопартійної системи на Півдні УСРР в 1920 х рр.: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / О. В. Будяков. – Миколаїв, 2015. – 242 с.
29. Реабілітовані історією. Одеська область / Упоряд. Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. Одеса: АТ «ПЛИСКЕ», 2010. – Кн. 1. – 800 с.
30. Ніколаєв І. Є. Утвердження політичної гегемонії більшовицької партії в 20 х роках XX сторіччя на Миколаївщині / І. Є. Ніколаєв // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Миколаївська область. – К. – Миколаїв: Світогляд, 2010. – Кн. 5. – С. 68–73.
31. Тригуб О. П. Єврейські політичні партії на Миколаївщині в умовах становлення однопартійної системи / О. П. Тригуб // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Миколаївська область. – К.: Світогляд, 2013. – Кн. 6. – С. 31–45.
32. Терещенко Р. К. Минуле з гірким присмаком: Репресії в історичній ретроспективі радянського суспільства / Р. К. Терещенко, В. В. Іваненко, Л. Л. Прокопенко. – Дніпропетровськ: Вид-во «Монолит», 2002. – 240 с.
33. Іваненко В. Ліквідація демократичної опозиції. (Політичні переслідування меншовиків на Катеринославщині на початку 1920 х років) / В. Іваненко, А. Голуб // Грані. – 2002. – №3 (23). – С. 10–14.
34. Бабенко Л. Л. Ліквідація небільшовицьких політичних партій на Полтавщині в першій половині 1920-х років: навч. посіб. / Л. Л. Бабенко, С. М. Ляхівненко. – Полтава: ТОВ АСМІ, 2009. – 120 с.